

Єнур М.В.

Одеський національний морський університет

ТРАНЗИТНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ЯК ФЕНОМЕН ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто різновид демократичного політичного режиму, що сформувався в поставторитарних і посттоталітарних державах світу, які скінчили з недемократичним минулим і стали на шлях побудови демократії, однак демократичні процеси в таких державах ще не набули завершеного, а отже, незворотного характеру. З огляду на вказані особливості, такий режим отримав назву транзитного демократичного політичного режиму. Феномен транзитного демократичного політичного режиму виник і розвивається протягом кінця ХХ – перших двох десятиліть ХХІ ст. у постсоціалістичних країнах Східної та Центральної Європи, Північного Кавказу, посттоталітарних державах Латинської Америки. Установлено визначальні риси транзитного демократичного політичного режиму. Указано, що він характеризується проголошенням і конституційним закріпленням курсу на розбудову правової демократичної держави і громадянського суспільства; у державах прийняті нові демократичні конституції, згідно з якими механізм держави будується на основі поділу влади на гілки й системі стримувань і противаг; упроваджена багатопартійна система, демократизована процедура виборів, створене або розроблене законодавство про легальну опозицію, скасована цензура; проголошені права і свобода громадян, створена система інституційних, правових, процесуальних і судових гарантій їх дотримання. Але водночас показано, що, попри очевидні демократичні зміни, у суспільному й державному житті цих країн помітні рудименти попередніх тоталітарного чи авторитарного політичних режимів. Такими є проблемна економіка, різке майнове розширення в суспільстві, низький рівень правової та політичної культури громадян, недостатня сформованість демократичних інституцій, малоефективна робота правоохоронних структур. Установлено, що транзитний демократичний політичний режим має регіональні особливості, продиктовані різними політичними, правовими, соціальними традиціями, культурою, історичним досвідом. Визначено, що успіхи демократизації тієї чи іншої країни залежать від низки внутрішніх і зовнішніх чинників – економічних, політичних, культурних, соціальних, ідеологічних, правових.

Ключові слова: політичний режим, транзитний демократичний політичний режим, демократизація, сучасна держава, форма держави.

Постановка проблеми. Розбудова в Україні сучасної правової демократичної держави сприяє зростанню суспільного й державного інтересу до демократичних цінностей, а також до вивчення та узагальнення накопиченого досвіду – як зарубіжного, так і вітчизняного – у царині демократизації. Урахування результатів і наслідків зусиль держави й суспільства дасть змогу не повторювати допущених помилок і використовувати позитивні напрацювання в указаній сфері. У цьому контексті важливим завданням сучасної теоретико-правової науки є звернення до проблеми транзитної демократії як актуального для України політичного режиму, який здатен істотно впливати на інші елементи форми держав – на форму правління та форму державного устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція транзитного суспільства як такого, що перебуває в процесі переходу від недемокра-

тичного політичного режиму до демократичного, належить Д. Растоу [1]. Значний внесок у розроблення проблематики транзитної демократії здійснено Ф. Веффортом [2], Т. Карозерсом [3], С. Хантінгтоном [4], Ф. Шміттером [5]. Ці науковці встановили загальні риси транзитних політичних режимів, але їхні праці не вичерпують указаної проблематики, оскільки залишають осторонь питання регіональних особливостей функціонування транзитного політичного режиму.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення характеристики транзитного політичного режиму як елемента форми держави, а також визначення регіональних особливостей цього режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. ХХ ст. ознаменувалося бурхливими політичними процесами, одним із яких стала глобальна демократизація. Відомий політолог С. Хантінгтон

розробив концепцію хвиль демократизації: протягом XX ст. чергувалися етапи вкорінення демократії в країнах світу й періоди «відкочування», тобто згорання демократії та наступ авторитаризму й тоталітаризму [4]. Кожна наступна хвиля справляє потужніший вплив на світ.

Політичний розвиток у сучасному світі, як показують перші два десятиліття XXI ст., може відбуватися за широким спектром різноспрямованих векторів. У сучасних країнах, яких у 90-і рр. XX ст. торкнулася третя хвиля демократизації (вона пов'язана насамперед із розпадом СРСР і соціалістичного табору), складаються досить різноманітні політичні режими, однак зберігається загальна тенденція – збереження курсу на їхню демократизацію. Тож можна говорити про те, що наприкінці XX – у перші два десятиліття XXI ст. виник новий тип демократичного політичного режиму – посттоталітарний. Він характеризується проголошенням і конституційним закріпленням курсу на розбудову правової демократичної держави та громадянського суспільства. У державах прийняті нові демократичні конституції, згідно з якими механізм держави будується на основі поділу влади на гілки й системі стримувань і противаг. Упроваджені багатопартійна система, демократизована процедура виборів, створене або розробляється законодавство про легальну опозицію, скасована цензура. Проголошені права і свободи громадян, створена система інституційних, правових, процесуальних і судових гарантій їх дотримання. Але водночас у суспільстві й державі цих країн помітні рудименти попередніх тоталітарного чи авторитарного політичних режимів. Певною мірою політичний режим цих держав можна визначити як транзитний демократичний.

Поширення транзитного демократичного режиму охоплює три регіони: територію постсоціалістичних країн Східної й Центральної Європи, Кавказу, поставторитарних країн Латинської Америки. Транзитний демократичний політичний режим має регіональні особливості, продиктовані різними політичними, правовими, соціальними традиціями, культурою, історичним досвідом. Тож варто говорити про особливості транзитних демократичних режимів у кожному з регіонів.

Якщо розташована в Центральній Європі колишня Німецька Демократична Республіка увійшла до складу розвиненої в економічному, соціальному, політичному та правовому стосунках Федеративної Республіки Німеччини й під час формування політичного режиму мала змогу поступово асимілювати досягнення останньої,

то східноєвропейські країни мусили запозичувати іноземний досвід ззовні або ж формувати власні традиції, спираючись на власні ресурси. Тож східноєвропейський варіант посттоталітарного політичного режиму в країнах, у тому числі й в Україні, має певні спільні специфічні риси. У 90-і рр. минулого століття ці країни розірвали з комуністичним минулим, були розпущені національні комуністичні партії, що знаходилися у більшій або меншій залежності від Росії. Однак нові партійні системи не встигали сформуватися. Ті об'єднання і громадські організації, що брали участь у підготовці й проведенні «оксамитових революцій», були політично активними, але не мали достатньої підтримки серед більшості населення цих країн. Тому перші вибори продемонстрували політичну пасивність і невизначеність населення Східної Європи. Після будь-яких революційних подій населення традиційно очікує покращень у всіх сферах життя. Але частіше очікування виправдовуються далеко не відразу. Як указав Ф. Штіммер, майже всяка країна в період транзиту до демократії потерпала від загострення внутрішніх протиріч, як-от: зростання злочинності, політичного насильства, випадків порушень у роботі основних служб [5]. Тож ейфорія народних мас від повалення тоталітарного або авторитарного режиму поступається місцем шоку від усвідомлення того, що настання демократія не супроводжується автоматичним настанням свободи, рівності, благоденства, справедливості, безпеки та рівних можливостей, автономії та підзвітності влади [5]. Наприклад, у Чехословаччині та Югославії, які в соціалістичні часи були одними з найбільш економічно успішних соціалістичних країн, 90-і рр. позначилися зростанням міжнародної напруженості та економічними труднощами. Наслідком цих явищ став розпад цих ЧССР і СФРЮ й утворення на їхніх теренах національних суверенних держав.

Польща, Угорщина, Болгарія, Словаччина, Україна, Чехія, Югославія та інші постсоціалістичні країни у 90-і рр. XX ст. – на початку XXI ст. мусили провести модернізацію, яку західні європейські країни пройшли після II світової війни. Однак відбиток, що залишений запізнілим проведнням і периферійним типом модернізації, був менш помітним у тих країнах, що мали власну історію державності в Новий і Новітній час. Такі ж держави, як Україна, Словаччина, Хорватія, опинилися в більш складній ситуації порівняно з ними, бо були змушені вирішувати одночасно значну кількість історично зумовлених завдань.

Крім проблем політичного та економічного транзиту, вони мали вирішувати проблеми культурно-історичного характеру, які досі залишаються важливим чинником політичної поляризації суспільства в цих країнах [6, с. 69]. Потужні авторитарні тенденції в країнах, що відновили свою державність лише у ХХ ст., багато в чому зумовлювалися відсутністю національних політичних і соціальних еліт і регулярними санкціями щодо «інакодумців», що мали місце на всіх етапах становлення державності. Наслідком цих явищ стала переважна політична й соціальна пасивність населення, більшість якого байдуже ставилася до створення національної суверенної держави.

Значною проблемою постсоціалістичних держав із транзитним демократичним політичним режимом стала не завжди юридично правильно проведена приватизація, мали місце вади юридичної техніки та брак правової культури, що, зокрема, проявлялося в недосконало сформульованих у Конституції норм щодо форми державного правління (наприклад, у Конституції Словаччини, Росії). Так, це дало змогу Прем'єр-міністру Словаччини В. Меч'яру на деякий час відродити авторитарні традиції політичного режиму (ліквідація опозиційних засобів масової інформації, маніпуляції з формуванням громадської думки про політичних опонентів, політичні інтриги тощо) [6, с. 73]. Однак, попри численні проблеми, словацькому народу вдалося консолідувати розрізнені політичні сили й досягнути компромісу на підґрунті спільної пріоритетної мети – покращення життя суспільства й укріплення державності, а не особистих амбіцій. Свідченням перемоги демократії в державі стало її включення в 1998 р. до Європейського Союзу.

Питання щодо політичного режиму в Україні є неоднозначним. Буде передчасним говорити про проходження політичним режимом України точки неповернення в аспекті демократизації. Протягом перших дев'ятнадцяти років ХХІ ст. рівень демократизації в державі, за оцінками міжнародних експертів, значно коливався. За критерій оцінювання бралися такі показники, як верховенство права, розвиток демократичних інституцій, стан розвитку громадянського суспільства та участь народу в управлінні державою. У 2003 р. Україна посідала 44-у позицію зі 117 досліджених країн. У 2006 р. наша держава посідала вже 37-у позицію з-поміж 120 країн, у 2008 – 35-у серед досліджених 126, у 2010 р. – 37-у з-поміж 129 досліджуваних країн світу. Показники різко впали в час президентства В. Януковича: у 2013 р. рейтинг демократизації

України становив 60-у позицію серед 129 країн. На середину 2014 р. рівень демократизації дещо зріс і наша країна стала 58-ю за рейтингом [7]. Важливим чинником успішного руху в напрямі демократизації для України є досягнення національної єдності (Д. Растоу вказав, що саме вона є відправною точкою побудови демократії в будь-якій державі), яка означає, що більшість громадян не повинна мати сумнівів щодо того, до якої політичної спільноти вони належать, тож у суспільстві не має бути навіть латентного розколу [1, с. 7]. Складниками процесу консолідації є розвиток політичних партій, зростання чисельності й ваги громадянського суспільства, судова реформа та вдосконалення ролі незалежних ЗМІ [3, с. 56]. Ще однією проблемою демократизації політичного режиму України є взаємне відчуження політичних еліт і громадян, що, зокрема, проявляється у сприйнятті масовою свідомістю політичних еліт як апріорі корумпованих, неефективних, егоїстичних, байдужих до народу [3, с. 50–51]. Подолання цих проблем є нагальною потребою й держави, і її громадян. При цьому особливої ваги набуває дотримання конституційних цінностей як базових установок, які здатні консолідувати сучасне українське суспільство та сприяти подоланню в ньому правового нігілізму [8, с. 15].

Політичні режими в посттоталітарних державах Південно-Кавказького регіону мають свої особливості. З початку свого утворення Грузія та Вірменія декларували впровадження принципів політичної демократії та правової держави й досягли певних успіхів у політичній модернізації. Однак ще не можна говорити про те, що вони вже подолали цей шлях та остаточно впровадили основні демократичні принципи, інститути й відносини. Дослідження експертів щодо кавказького регіону показують, що політичні режими Грузії та ще більшою мірою Вірменії характеризуються незавершеністю процесів формування й досягнення рівноваги в конфігурації гілок влади, інститутів та органів влади [9, с. 147]. Для цієї групи держав характерним є домінування одного політичного угруповання (партії, сім'ї, окремого лідера), за якого зміна влади є неможливою. Як наслідок, зникають межі між державою і правлячою партією або лідером. Ключові активи держави (фінанси, робочі місця, публічна інформація, правоохоронні органи) починають обслуговувати правлячу політичну силу, суди стають повністю залежними від влади й перетворюються на частину її монополії [3, с. 51–52]. Зауважимо, що сучасна Росія, хоча географічно належить до

Східної Європи, за типом політичного режиму тяжіє до «кавказького» варіанта транзитного режиму з явною тенденцією до «відкочування» в авторитаризм, а в Білорусії вже відновлено авторитарний режим. Причини полягають у тому, що політична культура цих країн відрізняється прихильністю до групових, колективістських та ієрархічних норм і цінностей. Для більшості населення цих країн характерні етнічний і професійний корпоративізм, високий ступінь персоналізації в політиці, установка на авторитаризм і клієнтелізм, велика роль традиційних цінностей. Як наслідок, соціальна база демократичного транзиту кавказьких країн зумовлюється неструктурованістю громадянського суспільства, нерозвиненістю середнього класу, відсутністю ефективної багатопартійної системи за наявності численних дрібних політичних партій, які не в змозі створити реальну та дієву опозицію чинній владі [10, с. 103]. Тож демократичний транзит пострадянських країн Південного Кавказу не є завершеним.

Свою специфіку мають демократичні транзитні політичні режими в країнах Латинської Америки. Протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. у цих державах прийняті нові демократичні за духом конституції. У державах Латинської Америки зберігається президентська форма правління, але повноваження глав держав сильно скорочені. Наприклад, у Конституції Колумбії обмежені права президента на оголошення надзвичайного стану, згоду на це відтепер дає парламент [11]. Унаслідок унесення поправок до Конституції Чилі скорочено термін перебування на посаді президента країни з шести до чотирьох років, особа не може повторно бути обрана президентом (ст. 62) [12]. Завдяки спрощеній процедурі імпічменту або внаслідок масових акцій протесту за останні двадцять років у країнах Латинської Америки достроково припинили свої повноваження 16 президентів [13, с. 44]. Відбулася децентралізація та забезпечена автономія місцевих органів влади, унесені демократичні за духом зміни в законодавство про вибори. Посилюється контроль парламентарів над виконавчою владою, активізувалася законодавча діяльність парламентів. Зняті обмеження на діяльність політичних партій і ЗМІ, відбувається послідовна політика секуляризації ідеології. У конституціях ретельно прописані права і свободи людини, у тому числі громадянські, політичні, соціально-економічні й культурні [14, с. 116–117]. Унаслідок конституційних реформ політичні режими в Чилі,

Аргентині, Венесуелі, Парагваї, Уругваї, Колумбії та інших країнах де-юре перетворилися з обмеженої демократії на плюралістичну представницьку демократію з елементами партисипації.

Однак де-факто демократичний транзит у латиноамериканських державах зазнає певних труднощів. Прикладом може бути Аргентина, яку нерідко визначають як країну постійно неконсолідованої демократії, що періодично переривається рецидивом диктатури. Такі ж тенденції характерні для Бразилії, Перу, Уругваю. На практиці в цих державах важливу роль відіграють неписані правила й норми поведінки, чинне законодавство далеко не завжди реалізується, широко застосовуються не закріплені в конституціях засоби й методи в тому числі в процесі реалізації прав і свобод громадян. Виборче законодавство змінюється під кожні нові вибори, кожна партія намагається усунути з виборчих перегонів своїх політичних опонентів. Наслідком є те, що прихильність виборців різко змінюється від одної партії до іншої [5], частими є заколоти військових проти обраних державних посадовців (наприклад, у 2009 р. президент Гондурасу М. Селайй був зміщений із посади, а у 2012 р. відправлений у відставку парагвайський президент Ф. Пуго – обидва неконституційним способом). Ці та інші факти дають змогу говорити про проблеми становлення демократії в країнах регіону. Тож демократичний транзит політичних режимів країн Латинської Америки ще не завершено.

На завершення аналізу транзитних демократичних режимів у поставторитарних і посттоталітарних країнах визначимо чинники, які здатні зробити процес демократизації більш ефективним. Як указував С. Хантінгтон, існує тісний зв'язок між економічними й політичними процесами. Під впливом економічних чинників формуються нові соціальні страти, що потребують політичної влади. У прагненні реалізувати свої амбіції нова страта апелює до народу, виборців, демократії. Однак демократія сприймається новою стратою лише як засіб для досягнення влади. Народ, що якийсь час вірить в обіцянки нової страти, також прагне стати суб'єктом політичного життя. Але без економічного добробуту, високого рівня життя реалізувати народний ідеал неможливо. Лише народ, що досяг високого рівня життя, не тільки має те, що потребує захисту, а і стає мотивованим на такий захист. Бідний народ або індиферентний до політичного життя й виборів, або є лише засобом у руках владної еліти, яким легко маніпулюють для досягнення своєї мети [4, с. 32]. Ці слова

видатного мислителя є справедливими й актуальними як ніколи.

Висновки. Наприкінці ХХ – протягом перших двох десятиліть ХХІ ст. сформувався новий тип демократичного політичного режиму – посттоталітарний. Він характеризується проголошенням і конституційним закріпленням курсу на розбудову правової демократичної держави і громадянського суспільства. У державах прийняті нові демократичні конституції, згідно з якими механізм держави будується на основі поділу влади на гілки й системі стримувань і противаг. Упроваджені багатопартійна система, демократизована процедура виборів, створене або розробляється законодавство про легальну опозицію, скасована цензура. Про-

голошені права і свободи громадян, створена система інституційних, правових, процесуальних і судових гарантій їх дотримання. Але водночас у суспільстві й державі цих країн помітні рудименти попередніх тоталітарного чи авторитарного політичних режимів. Певною мірою політичний режим цих держав можна визначити як транзитний демократичний. Географічно поширення транзитних демократичних режимів охоплює територію постсоціалістичних країн Східної й Центральної Європи та Кавказу, посттоталітарних країн Латинської Америки. Транзитний демократичний політичний режим має регіональні особливості, продиктовані різними політичними, правовими, соціальними традиціями, культурою, історичним досвідом.

Список літератури:

1. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Полис*. 1996. № 5. С. 5–15.
2. Веффорт Ф. Что такое «новая демократия»? *Международный журнал социальных наук*. 1993. № 3. С. 125–139.
3. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита. *Политическая наука*. 2003. № 2. С. 42–65.
4. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце ХХ века / пер. с англ. Москва : РОССПЭН, 2003. 368 с.
5. Шмиттер Ф. Угрозы и дилеммы демократии. URL: <http://www.politnauka.org/library/dem/schmitter.php> (дата звернення: 20.12.19).
6. Мармазова О., Мармазова Т. Формирование словацкой политической традиции в конце ХХ века. *Российский гуманитарный журнал*. 2016. Том 5. № 1. С. 66–77.
7. Гайданка Е. Динамика политического режима в современной Украине: эмпирическое измерение. *Studia Humanitatis*. 2015. № 4. URL: www.st-hum.ru (дата звернення: 17.11.2019).
8. Байрачна Л. Конституційні цінності в умовах демократичного транзиту. *Науковий вісник Херсонського Державного Університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. № 1. С. 11–16.
9. Баймурзаева Ш. Особенности государственности южнокавказских республик (на примере Азербайджана). *Власть*. 2014. № 1. С. 144–148.
10. Гаджиев К. К вопросу о цивилизационной идентичности Кавказа. *Вопросы национальных и федеративных отношений*. 2016. № 3. С. 98–105.
11. Конституция Колумбии 1886 года (с изменениями). URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=48> (дата звернення: 20.12.2019).
12. Конституция Чили 1980 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=688&page=2> (дата звернення: 20.12.2019).
13. Мишель Бачелет: Борются с «эпидемией неравенства». Интервью президента Республики Чили. *Латинская Америка*. 2016. № 3. С. 43–47.
14. Ивановский З. Конституционные реформы в Латинской Америке и их политические последствия (конец ХХ – начало ХХІ века). *PolitBook*. 2014. № 1. С. 111–140.

Yepur M.V. TRANSIT DEMOCRATIC POLITICAL REGIMEN AS A PHENOMENON OF THE XXI CENTURY

The article deals with the problem of the new kind of democratic political regimen formed in the post-authoritarian and post-totalitarian states of the world, which have got down with their non-democratic past and decided to establish democracy, but the democratic processes in these states have not yet been completed and, therefore, still are not irreversible. In considering of these peculiarities, such a regimen was called the transit democratic political regimen. The phenomenon of transit democratic political regimen was formed and developed during the end of the ХХ – the first two decades of the ХХІ century in the post-socialist countries of Eastern and Central Europe, the North Caucasus, the post-totalitarian states of Latin America. The determinative features of the transit democratic political regimen have been established in this article. It is claimed that transit democratic political regimen is characterized by some features such as the proclamation

and the constitutional fixing of a legal democratic state and civil society building as a official state policy; states have adopted new democratic constitutions under which the mechanism of the state is based on the power's division and a checks' and balances' system; during the forming of transit democratic regimen a multi-party system is established, as well as the democratic electoral system and election procedure; legislative legalization of opposition is created and censorship is abolished; the rights and freedoms of citizens are proclaimed; the institutional, legal, procedural and judicial guarantees of their observance are created. But at the same time, it has been shown in the article that, despite the obvious democratic changes in the social and state life of these countries, the remains of previous totalitarian or authoritarian political regimes are noticeable. These are the problematic economy, the low level of legal and political culture of citizens, the underdevelopment of democratic institutions, and the lack of perfection and efficiency in power structures' functioning. It is established that the transit democratic political regimen has regional peculiarities, which are determinated by different political, legal, social traditions, culture, and historical experience. The success of a country's democratization depends on a number of internal and external factors – economic, political, cultural, social, ideological and legal ones.

Key words: *political regimen, transit democratic political regimen, democratization, modern state, form of state.*